

Anders Hagström

Portugisiska revolutionen 1974-1975

Klockan fem i halv ett natten till den 25 april 1974 hade den katolska radiosändaren *Renacenca* spelat den förbjudna sången *Grandola Vila Morena* av Zeca Afonso. Det hade varit startpunkten för den militärkupp som blev inledningen till en politisk utveckling som hade kunnat skapa den första arbetarstyrda staten i modern tid på europeisk mark.

Bakom kuppen stod *De väpnade styrkornas rörelse* (MFA), en underjordisk officersorganisation som bildats under hösten året innan. Den kom också att kallas för kaptensrörelsen till följd av det faktum att den huvudsakligen bestod av officerare i mellanställning. MFA, som omfattade cirka 400 personer, hade sitt ursprung i ett utbrett missnöje med den portugisiska regimen och hade dessutom påverkats av de socialistiskt färgade befrielseörelser dess grundare kämpat mot i Portugals afrikanska kolonier.

Den portugisiska diktatur som upprättats 40 år tidigare av Antonio Salazar befann sig i själva verket i en återvändsgränd, klämd mellan en efterbliven och stagnerande ekonomi och allt kostsammare och utsiktslösare ansträngningar att bibehålla landets afrikanska kolonier. Kolonialkrigen tog mer än 40 procent av statsutgifterna i anspråk!

Kuppen blev en relativt oblodig affär. Inom ett dygn hade samtliga regementen ställt sig bakom den. Salazars arvtagare vid makten, Marcello Caetano, som förskansat sig i en kasern i huvudstaden Lissabon gav upp på eftermiddagen. Han skulle sedermera skeppas iväg till en tillvaro som lyxfånge, för att senare ges fri lejd till Brasilien.

MFA-officerarna var dock inte beredda att själva ta över makten. Istället gick de samman med de högre officerarnas *Junta för nationens räddning*. Junta-medlemmen och den förre generalen Antonio de Spínola utsågs till ny president. Den monokelprydda Spínola var inte bara ett av de ledande namnen inom den högre officerskåren han hade dessutom försänkningar inom storindustrin. Till Spínolas meritlista hörde också att han hade kämpat på Francos sida i det spanska inbördeskriget och deltagit som "*observatör*" den nazistiska invasionen av Sovjetunionen.

Spínolas främsta merit i ögonen på MFA var dock knappast detta, utan det faktum att han hade avskedats av Caetano sedan han publicerat en bok, *Portugal och framtiden*, i vilken han hävdade att Portugal inte kunde vinna i Afrika utan borde söka en federativ lösning.

Generalen såg som sin uppgift att utgöra garanten för ett smidigt regimskifte som skulle ge Portugal en politisk ansiktslyftning men lämna storkapitalet i orubbat bo. Regimskiftet blev dock inte så smidigt som Spínola hoppats. Kuppen skakade liv i ett samhälle som hållits nere genom decennier av polisförtryck. Hundratusentals människor gick ut på gatorna för att hylla kuppmaakarna och ge uttryck för sitt hat gentemot den fallna regimen. Det tidigare så fruktade PIDE:s – hemliga polisens – agenter övergick från att vara jägare till att bli de som jagades.

När väl den gamla regimen var borta välldes länge undertryckta behov och krav upp till ytan. På många företag samlades arbetarna dagarna efter militärkuppen och valde en arbetarkommision eller ett arbetarråd för att företräda deras intressen. Under de första månaderna efter kuppen strejkade hundratusentals arbetare för bättre arbetsvillkor och utrensning av fascisterna och deras spioner från företagen. Tusentals tomma hus ockuperades av bostadslösa som också de ofta valde sina egna kommissioner för att företräda dem. Även den stora massan av de värnpliktiga soldaterna kom att dras in i denna process av politiskt och socialt uppvaknande och började ställa krav på bättre villkor och ta egna initiativ för att genomdriva kraven.

Den fattiga, hårt exploaterade och ofta illitterata landsbygdsbefolkningen började också vakna upp, om än i långsammare tempo än i städerna. Merparten av den brukningsbara jorden låg helt i händerna på något tusental stora jordägare som utgjort en av den gamla regimens verkliga

stöttepelare.

Överallt bildades nya organisationer med uppgift att företräda sina medlemmar. Till och med Lissabons prostituerade organiserade sig. Till allt detta kom en formlig explosion av det parti-väsande som diktaturen hållit undertryckt. Inom kort hade varenda riktning som existerade inom den samtida europeiska arbetarrörelsen framträtt – från socialdemokrati till maoism.

Stämman i bäcken

De styrande militärerna försökte behålla initiativet genom att bland annat höja lönerna och rensa ut något tusental av de mest kända anhängarna av den gamla regimen. MFA uppmanade dessutom soldaterna att välja representanter till de så kallade *Assembleia Democratica de Unidade* (ADU), som var MPA:s basorganisationer på regementena.

Som ytterligare ett sätt att få kontroll över situationen bildades några veckor efter kuppen en "provisorisk" regering som innehöll såväl representanter för det nybildade borgerliga PPD, som socialistpartiet (PS) och kommunistpartiet (PCP).

Priset för arbetarpartiernas regeringsdeltagande var förstås att de slöt upp bakom militären. Det var knappast något problem för dem eftersom inget av dem hade minsta tanke på att omvandla den spontana radikaleringen till en medveten kamp för arbetarmakt. PS var ett frasaradikalt socialdemokratiskt parti som till att börja med saknade verkligt inflytande och bara hade några hundratal medlemmar. PCP, som i kraft av sin långvariga underjordiska verksamhet hade den starkaste organisationen inom arbetarklassen var ett byråkratiskt och toppstyrt stalinistparti vars "antimonopolistiska" strategi förlade kampen för socialism till en avlägsen framtid, alldeles bortsett ifrån att det med "socialism" avsåg de stalinistiska diktaturerna i Sovjetunionen och Centraleuropa.

PCP som tillskansat sig kontroll över landsorganisationen *Intersindical*, gick hårt in för att få stopp på strejkerna. PCP lät till och med Intersindical organisera en demonstration mot strejker den 5 juni, som dock blev ett misslyckande. De hårdföra demagogiska utfallen om att det var "fascister och reaktionärer" som backade upp och gynnades av strejkerna kom att kosta PCP i inflytande och popularitet till förmån för såväl PS och som en rad mindre centristiska grupper.

Efter några månader hade Spinolas borgerliga anhängare fått nog av regeringens oförmåga att få kontroll över utvecklingen. De beslöt att försöka rycka till sig initiativet genom att iscensätta den "tysta majoritetens" massdemonstration i hopp om att en sådan styrkeuppvisning skulle stärka Spinolas aktier. Uttrycket var hämtat från ett tal som Spinola höll den 10 september i vilket han bland annat uttryckte sin besvikelse över att hans försök att förhindra Guinea-Bissaus självständighet misslyckats.

Högerns försök att ta över gatorna kom snabbt av sig inför arbetaröas motaktioner. Snabbt organiserades en provisorisk arbetarmilis. Lissabons radiostationer uppmanade arbetarna att organisera "utflykter" till stadens infartsvägar där vägspärrar upprättades. De anställda vid järnvägen och bussbolagen vägrade att transportera demonstranterna till Lissabon.

Revolutionsråd

MFA stod först som förlamad inför denna kraftmätning men drogs med av trycket från arbetarklassens protester. Spinola hade blivit alltför komprometterad och blev tvungen att avgå, i synnerhet som det visat sig att han saknade tillräckligt stöd inom krigsmakten. Spinola efterträddes av en kollega från juntan, Costa Gomes, som öppet underordnade sig MFA.

Kaptensrörelsen gick nu aktivt in för att försöka stärka sitt grepp över krigsmaktens ledning och i förlängningen statsapparaten. I själva verket hade MFA bara aktivt stöd från en minoritet av officerskåren (som omfattade ca 10 000 personer, varav hälften var yrkesofficerare). Den stora majoriteten förhöll sig avvaktande och underordnade sig kaptensrörelsen så länge den framstod som den starkare kraften i kraftmätningen inom officerskåren.

Till detta kom att MFA i sig var en allians mellan en rad mer eller mindre tydliga grupperingar, där från början funnits allt från spinolister till officerare som under sin tjänstgöring i de afrikanska kolonierna påverkats av befrielseörelsernas radikala, socialistiskt färgade, nationalism och nu ville att Portugal skulle gå samma väg.

Samtidigt som MFA manövrerade för att stärka sin kontroll över regeringspolitiken fortsatte strömkantringen vänsterut i stora delar av samhället. Nu började också de stora godsorna ockuperas av lantarbetarna. I slutet av året var mer än hälften av alla stora gods ockuperade i vissa distrikt.

Svagast var radikalismen i den fattiga och minst utvecklade norra delen av landet, där frånvaron av industriella centra lämnade den gamla ordningen i så gott som orubbat bo. Inte förvånande utgjorde dessa områden, som ideologiskt dominerades av den katolska kyrkan, en vågbrytare mot de radikala stämningarna.

Den 11 mars 1975 iscensatte Spinola ett nytt kuppöversök med hjälp av fallskärmsjägare som lurats att tro att regeringen avgått och att Spinola på nytt var statschef. Även denna gång misslyckades kuppöversöket till följd av arbetarorganisationernas motaktioner och Spinola, som befunnit sig i norra delen av landet, tvingades fly hals över huvud till följd av det massomfattande motståndet.

Det misslyckade kuppöversöket kunde bara underblåsa strömkantringen vänsterut. Processen grep nu så djupt omkring sig att till och med dess motståndare började kalla sig socialister eller; i likhet med det kristligt-konservativa partiets – CDS – ordförande, framställa sig som ett slags socialdemokrater.

Men samtidigt som de moderata krafterna lade sig till med radikala fraser för att inte bli överkörda, letade de frenetiskt efter möjligheter att få stopp på radikalismen. Gradvis började de samlas bakom PS-ledningen som demagogiskt talade om att krossa kapitalismen och införa socialism, samtidigt som den tog varje tillfälle i akt att bromsa och demobilisera radikalismen.

Det var inget nytt spår som PS försökte plöja upp. Den västeuropeiska socialdemokrati som aktivt backade upp PS – inte minst Olof Palme spelade en aktiv roll i dessa ansträngningar – hade säkert gett PS-ledningen ett och annat tips om hur man använder sig av antikapitalistisk retorik för att ta loven av radikala krav. Inte heller handikappades PS-ledarna av några större politiska betänkligheter.

Pakt

I kölvattnet på kuppens sammanbrott upplöstes Juntan för nationens räddning och MFA bildade ett högsta revolutionsråd med presidenten Costa Gomez som ordförande.

Som en direkt reaktion på kuppöversöket nationaliserades också landets banker och försäkringsbolag, vilket var ett direkt slag mot det portugisiska kapitalet eftersom dessa institutioner ägde mängder av företag i olika branscher. Denna åtgärd skulle snart följas av ytterligare nationaliseringar. I juni var mer än hälften av näringslivet i statens händer.

Det val som hölls till konstituerande församlingen på dagen ett år efter MFA:s kupp, gav arbetarpartierna mer än hälften av rösterna. PS fick nära 38 procent av rösterna och blev därmed det största partiet i församlingen. PCP fick bara 12,5 procent, eller nära 17 procent om man räknar med dess nära allierade MDE.

Det största borgerliga partiet PPD fick 25 procent av rösterna, men det är betecknande för läget på våren att det ivrigt underströk att det stod för en traditionell socialdemokratisk politik.

MFA:s roll var dock inte utspelad trots att en konstituerande församling nu valts. Mitt under valörelsen hade en överenskommelse slutits mellan MFA och de stora partierna som innebar att MFA skulle fortsätta spela en nyckelroll. Under en period av 3-5 år skulle regeringschefen tillsättas av landets president i samråd med MFA, samtidigt som en rad viktiga ministrar i regeringen måste ha "*MFA:s förtroende*".

I juli lade MFA:s generalförsamling dessutom fram ett dokument med titeln "*Riktlinjer för folk-makt*", vilket också det visade hur djupt radikaliseringen gripit omkring sig. Dokumentet förespråkade skapandet av ett system av folkförsamlingar från lokal till nationell nivå, det förespråkade också utvidgade nationaliseringar och stöd till "*arbetarnas kontroll över produktionsmedlen*", jordreform under kontroll av bönderna och uttalade sig för skapandet av ett socialistiskt samhälle. Slående var att partierna tilldelades en mycket marginell roll i det scenario MFA-församlingen ställt sig bakom.

PS-ledningen vars självförtroende vuxit till följd av valresultatet, tog dokumentet som förevändning att lämna regeringen. Beslutet motiverades också med konflikten om den partiet närstående tidningen *Republica* som övertagits av arbetarna, eller av PCP som socialisterna envetet hävdade.

MFA splittras

Runtom i landet organiserade PS stora massmöten på vilka partiets talesman gick till hårt angrepp på PCP, vänstern inom MFA och överhuvudtaget alla som kunde utmålas som motståndare till PS och dess "*demokratiska socialism*", möten som i praktiken blev en samlingsplats för alla motståndare till den djupa radikaliseringen. I skydd av PS-kampanjen passade dessutom olika reaktionära grupper på att attackera PCP:s och andra vänsterorganisationers medlemmar och lokaler.

Den våldsamma kampanjen kunde inte annat än uppmuntra de mer moderata elementen inom MFA att göra sig hörda. I början av augusti publicerade nio medlemmar av MFA:s revolutionsråd ett dokument som låg nära de ståndpunkter som fördes fram av PS. De nio suspenderades ur revolutionsrådet, men reaktionerna på deras dokument visade att de hade ett utbrett och växande stöd inom officersskåren. Officerarna skrämdes inte minst av soldaternas ökade självständighet och allt öppnare ifrågasättande av den militära hierarkin och officerarnas privilegier.

På flera regementen hade det misslyckade kuppförsoket i mars lett till bildandet av valda soldatkommissioner; *Comissão de Soldados*, som kom att utgöra en samlingspunkt för soldaterna och ett alternativ till de MFA-kontrollerade ADU-församlingarna. Soldatkommissionerna tog inte bara på sig att föra fram soldaternas krav, de knöt också kontakt med arbetar- och bostadskommissioner. De försökte också rensa ut reaktionära officerare. Som ett uttryck för den växande soldatrörelsen framträdde *Soldados Unidos Vencerao* – Enade soldater skall segra. Rörelsen lyckades samla drygt hundratusen deltagare i en demonstration i Lissabon.

Den 19 september tillträdde den sjätte(!) provisoriska regeringen i vilken PS och MFA:s moderata flygel dominerade. En enda medlem av PCP ingick i regeringen, men officiellt bara i egenskap av privatperson! I förtäckta ordalag utlovade den nya regeringen att få bukt med radikaliseringen. Men ställd inför hårt motstånd mot den politik den försökte föra gick regeringen i strejk den 20 november. Sedan följde händelserna slag i slag – och visade på den avgörande svagheten i den utbredda radikaliseringen: avsaknaden av ett revolutionärt parti med massinflytande som kunnat ge radikaliseringen ett samlande program och handlingsinriktning.

Den 24 november avsattes en av MFA-vänsterns förgrundsgestalter; Otelo Carvalho, från sin post som chef för Lissabons militärregion och MFA:s med tiden alltmer radikala säkerhetsstyrka COPCON. På morgonen dagen därpå ockuperade några hundra fallskärmsoldater tre flygplatser runt Lissabon och en av flygvapnets staber i huvudstaden. De krävde att ett antal högre officerare skulle sparkas och att de skulle ställas under COPCON:s och Carvalhos befäl.

Medan luften surrade av förvirrade och motsägelsefulla kupptrykten utnyttjade de moderata krafterna situationen till att gå till motaktion. Carvalho som inte varit inblandad i fallskärms-soldaternas aktion greps. Under ledning av överste Jaime Neves sattes en mindre styrka kommandosoldater in mot ockupationerna och lyckades få stopp på dem. Undantagstillstånd proklamerades i Lissabon-området. Något hundratal vänstermilitärer fängslades.

PS och de borgerliga partierna började omedelbart anklaga PCP – som tagit avstånd från fallskärms-

soldaternas aktion och förhållit sig passivt – och den övriga vänstern för att ha försökt iscensätta en kupp. MFA-vänsterns ledande figurer rensades ut ur revolutionsrådet och COPCON upplöstes. Snabbt rensades oppositionella soldater och officerare ut ur armén och soldatkommissionerna och ADU upplöstes av regeringen. Officerare som rensats ut började återvända till sina gamla förband för att delta i klappjakten på de radikala soldaterna. Fackföreningarna belades med strejk- och förhandlings-förbud fram till årsskiftet. Radikala journalister rensades ut från de statsägda tidningarna, radion och TV:n och redaktionerna ombildades.

Återta kontrollen

När disciplinen återställts i krigsmakten kunde regeringen och de krafter som stod bakom den ta itu med att återta kontrollen över resten av samhället. Nu visade det sig inte minst vad PS menat med sitt prat om socialism. De nationaliserade företagen började gradvis att återprivatiseras samtidigt som arbetarnas inflytande kringkars alltmer. De ockuperade storgods som förvandlats till jordbrukskooperativ styckades upp till privata jordbruk. Allt öppet motstånd möttes med lagar och polis.

Samma år som Mario Soares, PS-ledaren som 1974 påstod att hans mål var att krossa kapitalismen, blev president – 1986 – gick Portugal med i EG (NATO var landet redan med i sedan den gamla diktaturens dagar). Något år senare avlägsnades det sista störande inslaget i den portugisiska fasaden. Med stöd av PS ändrade Silvas högerregering det avsnitt i Portugals grundlag som hävdade att landet skulle vara ett klassamhälle på väg till socialismen.

Lästips – om portugisiska revolutionen

[Artiklar ur Fjärde internationalen om "den portugisiska revolutionen".](#)

[Portugal mellan rött och svart.](#) Intervjuer med den revolutionära vänsterfronten (FUR) 1975.

[Tidskriften Kommunist om Portugal.](#)

Svengöran Dahl/Göran Wiklander: [Portugal reform eller revolution](#)

[Tidskriften Zenit om omvälvningarna i Portugal.](#)